

4. A német opera a 19. században

[romantikus opera, zenedráma; E. T. A. HOFFMANN; WAGNER: Lohengrin, Tristan und Isolde]

E. T. A. HOFFMANN, *Der Dichter und der Komponist*

(A költő és a zeneszerző, 1813)

“S azt hiszem, egyáltalán nem várható el tőlünk, komponistáktól, hogy elsajátítsuk verseink összefabrikálásához azt a mechanikus ügyességet, amely minden művészetben szükséges és amely csak is állandó szorgalommal és kitartó gyakorlattal érhető el.”

Ludwig: “Röviden: számomra az **az igazi opera**, amelyben a zene közvetlenül a költeményből fakad, mint annak szükségszerű terméke.”

“Mindenesetre **a regényes operát** tartom egyedül igaznak, mert csakis a **romantika birodalmában van otthon a muzsika**. [...] Nos, barátom, az operában láthatóan kell lejátszódnia a **magasabb lények** reánk irányuló hatásának, s így kell szemeink előtt egy romantikus létnek feltárulnia, amelyben a **nyelv is hatványozott képességekkel** rendelkezik, vagy jobban mondva, abból a távoli országból származik; e nyelv: zene és ének.”

A német romantikus opera műfaja

- **HOFFMANN** munkája **eredetileg** egy zenei szaklapban, a **lipcsei Allgemeine musikalische Zeitungban** jelent meg 1813-ban
- **utóbb**, 1819-ben a német író Serapionsbrüder (**Szerapión-fivérek**) című **keretes elbeszélés-fűzésének** első kötetében kapott helyet
- a dialógusban többször előforduló **„romantikus opera”** egy műfajtípus **megjelölésévé** vált a 19. század első felében: a **század első felében komponált és bemutatott német operákat**, olyan műveket, mint

- ☐ **Carl Maria von WEBER** (1786–1826) **A bűvös vadász** című darabja (bem. Berlin, 1821),
- ☐ vagy **Richard WAGNER** (1813–1883) korai művei: **A bolygó hollandi**, bem. 1843, Drezda), a **Tannhäuser** (bem. 1845, Drezda) és a **Lohengrin** (bem. 1850, Weimar)

E. T. A. HOFFMANN, Undine (1816)

- HOFFMANN zeneszerzőként ->a műfaj talán legkorábbi képviselőjét: Undine című romantikus operája (bem. 1816, Berlin) a német irodalmi romantika egy másik képviselője:

- ❑ Friedrich DE LA MOTTE FOUQUÉ-szövegkönyvére íródott, amelynek alapjául FOUQUÉ saját, azonos című mesenovellája szolgált

TÖRTÉNETE:

- Undine egy sellő, aki kisgyermekként egy halászhoz és feleségéhez kerül, majd összeházasodik egy Huldbrand von Ringstetten nevű lovaggal;
 - az esküvőt követően fedi fel férjének, hogy sellő;
 - a Huldbrandba ugyancsak szerelmes, Berthalda nevű hercegnőről kiderül, hogy valójában ő a halász házaspár elveszettnek hitt gyermeke; a két nő között rivalizálás kezdődik Huldbrand kegyeiért;
 - bonyolítja a helyzetet, hogy Undine nagybátyja, a gonosz Kühleborn mindenféle rémes varázslatokkal zaklatja Huldbrandot és Berthaldát;
 - a mese azzal végződik, hogy Huldbrand elhidegül Undinétől, aki előbb elhagyja, majd egy halálos csókkal megöli a férfit

- a darab pontosan olyan témát dolgoz fel, amelyet Hoffmann elbeszélésének Ludwig nevű szereplője ideális operaszüzséként említ: természetfeletti és halandó szereplők szerelmét, amelyből tragikus komplikációk fakadnak

- sok más 19. századi német romantikus opera-> hasonló szüzsé--> Wagner A bolygó hollandi, a Tannhäuser és Lohengrin című művei is

Prózai és végigkomponált operák

- a német operák **dialógusainak jellegét** (próza vagy recitativo) sokáig meghatározta:

- német nyelvterületen **kevés olyan színház** működött kifejezetten **operaelőadásokra szakosodott társulattal** (kiv.: Bécs és Drezda udvari op.ház)

A német nagyvárosok színházaiban: a prózadrámáktól a szórakoztató repertoáron át az operáig mindenféle műfajban

- **az énekes színészeknek**

- ☐ énekelniük+ **prózai szöveget deklamálni** is tudni kellett;
- ☐ ezért a német romantikus operák egy nem is kis része a korábbi **Singspielek** hagyományát követve **prózai és zenés részeket váltakoztatnak**

PÉLDÁUL: **HOFFMANN** Undinéje (1816) és **WEBER** A bűvös vadásza (1821)

- **WEBER Euryanthe** című, **lovagi témájú** darabjával alkotta meg a **végigkomponált romantikus opera legkorábbi példáját** (szövegíró: **Helmina von CHÉZY**);

- ebben a darabban a zártszámok már **zenekarkíséretes recitativókkal váltakoznak**, ami azért volt lehetséges, mert **egy igazi operaház, a bécsi Kärntnertortheater** társulata mutatta be 1823-ban

VISZONT

- **WAGNER** nagy romantikus operái, **A bolygó hollandi, a Tannhäuser és a Lohengrin** már **nem alkalmaznak prózát**, sőt

- A bolygó hollandi abban az értelemben is **végigkomponált**, hogy a **három felvonás megszakítás nélkül** követi egymást, **moduláló közzenék** kapcsolják össze őket

- **WAGNER** szóban forgó művei nemcsak témaválasztásukban követik a HOFFMANN novellájában javasolt szüzsétípust, hanem abban az értelemben is:

- ❑ hogy **a zeneszerző maga írta operáinak szövegkönyvét**;
- ❑ nem ő volt az egyetlen: **Albert von LORTZING** (1801–1851), aki szintén komponált egy **Undine** című operát (bem. Magdeburg, 1845) szintén így tett

Richard **WAGNER** (1813–1883) – életrajzi vázlat

- **Lipcseben** született;

- vér szerinti apja, **Carl Friedrich WAGNER** alig fél évvel születését követően meghalt; a kis Richard mostohaapja **Richard GEYER** színész lett, egy ideig őt is így hívták;
- apja kilétének kérdéses volta életre szóló **identitásproblémákat** okozott számára

- **zenei és irodalmi ambíciói** egyaránt korán megmutatkoztak

- ❖ **lipcsei muzsikusoktól**, **Christian Gottlieb MÜLLER**-től és az ottani **Tamás-templom karnagyától**, **Christian Theodor WEINLIG**-től **tanult**

- **színházi karmesterként** kezdte **pályafutását**: 1834–36 között egy **vándortársulatnál**, 1837-től a **königsbergi** (ma Kalinyingrád), illetve **rigai színháznál** működött mint karmester

Első két operája:

- **A tündérek**, Carlo Gozzi nyomán, posztumusz bem. 1888, München
- **Szerelmi tilalom**, Shakespeare Szeget szeggel című színműve nyomán, bem. 1835, Magdeburg nem különösebben eredeti alkotás

- zenei látóhatára kiszélesedik, amikor **1839-ben Párizsba utazik**

- a francia fővárosban **sokat tanult MEYERBEER-től** és más operai élményeiből;
- **Rienzi** című darabja a **francia történelmi nagyopera sajátosságait követi**
- szándéka ellenére sem ezt, sem pedig **A bolygó hollandit nem sikerült párizsi előadásra elfogadtatnia**; mindkét mű ősbemutatójára **Drezdában** került sor, a Rienzit 1842-ben, a Hollandit 1843-ban mutatták be

- e művek drezdai sikere akkora volt, hogy **Wagnert szerződtették az ottani Udvari Színház karmesterének**; 1849-ig működött itt, amikor a drezdai forradalomban való részvétele miatt emigrációba kényszerült

- **Liszt** támogatásával (aki egész életében sokat tett Wagner elismertetéséért)

Svájcba menekült

→ a **Lohengrin** ősbemutatóját (**Weimar**, 1850, Liszt vezényletével) így **nem hallhatta** személyesen

- ☐ emigráns évei alatt **egy új szűzsé és egy új műfaj** állt tevékenységének homlokterében: a **germán mitológia témáit dolgozta fel**

- ☐ **A Nibelung gyűrűje** című **zenedráma-tetralógiájában**

- a **tetralógia négy operából álló ciklust** jelent:

1. **A Rajna kincse**, bem. München, 1869
2. **A walkür**, bem. München, 1870
3. **Siegfried**, bem. Bayreuth, 1876
4. **Az istenek alkonya**, bem. Bayreuth, 1876

- a teljes cselekmény prózavázlatát 1849--> utolsó darabjának partitúráját 1874-ben zárta le--> **a teljes tetralógia bemutatására 1876 augusztusa Bayreuth**

- a monumentális mű tehát közel **3 évtizeden át készült**, és ezalatt az idő alatt **Wagner státusza alapvető változáson** ment keresztül:

- amikor hozzáfogott, **politikai emigráns** volt, aki nem tehetette be a lábát szülőhazájába;
- 1864-ben azonban **amnesztiát kapott**, mi több, **II. Lajos** bajor uralkodó hatalmas pénzüsszeggel támogatta működését

- **a bajor fővárosban** került sor 1865-ben a **Trisztán és Izolda**, 1869-ben a **Das Rheingold**, 1870-ben a **Die Walküre** ősbemutatójára

- nem sokkal a Német Császárság létrejöttét követően pedig sikerült elérnie, hogy **a német állam támogatásával külön színházat hozzanak létre művei előadására Bayreuthban** (Festspielhaus; alapkövetel: 1872; megnyitó: 1876)

Karrierjét folyamatosan botrányok kísérték:

- ☐ 1850-ben **A zsidóság a zenében** című írásának **antiszemita nézetei** keltettek botrányt (**MEYERBEERT és MENDELSSOHN** egyaránt **diszkriminatív kritikával** illette)
- ☐ Wagner **antiszemitizmusát és nacionalizmusát** utóbb még inkább problematikussá tette, hogy a hitleri Németországban **műveit a náci propaganda instrumentalizálta**, Winifred WAGNER hathatós közreműködésével
- ☐ 1861-ben a Tannhäuser párizsi bemutatóját is hangos botrány tette emlékezetessé
- ☐ ugyancsak nagy botrányt keltett, hogy az 1860-as években **szerelmi viszonyt folytatott LISZT lányával, Cosimával**, akit 1870-ben feleségül is vett (Cosima első férje, Hans von BÜLOW vezényelte a Tristan 1865-ös müncheni ősbemutatóját; Cosima két hónappal a premier előtt született lánya az Isolda nevet kapta); az esetnek köszönhetően **LISZT-tel való kapcsolata is megromlott**

- egy évvel utolsó zenedrámájának, a **Parsifalnak** bemutatását (Bayreuth, 1882) követően, **Velencében** halt meg

Jelentősége Monteverdiével és Mozartéval mérhető össze az opera történetében.

WAGNER, Lohengrin (1850)

- a szövegekönyv alapjául **egy középkori legenda** szolgált, amelyet WAGNER 1841-ben ismert meg

- 1845-ben mélyedt el alaposabban a témában, amelyet **többféle feldolgozásból is ismert: Wolfram von ESCHENBACH** (12–13. sz.) Parzivâl és Titurel című **eposzából**, illetve egy ismeretlen szerző Lohengrin című eposzából

- az opera zenéjét **1846 és 1848** között komponálta, de az ősbemutatóra csak **1850. augusztus 28-án** (**GOETHE** születésnapján) került sor

- ♦ a **weimari Udvari Színházban**, **LISZT** vezényletével (**WAGNER** csak 1861-ben, Bécsben láthatta és hallhatta először)

- **LISZT** egyébként **egy fontos népszerűsítő írást** is megjelentetett a darabról, **németül és franciául** egyaránt, melyben elsőként hívta fel a figyelmet a mű legfontosabb emlékeztető motívumaira: “**Franz LISZT, Sämtliche Schriften**, Bd. 4. Lohengrin und Tannhäuser von Richard Wagner”

- a **Wagner-művek analízisét** később **Hans von WOLZOGEN** folytatta; az ő érdeme a WAGNER-operák **emlékeztető motívumainak** és a **zenedrámák vezérmotívumainak** módszeres elemzése és elnevezése

A cselekmény:

a HOFFMANN által javasolt ideális operaszűzsé egy változata:

- a természetfeletti **hattyúlovag**, **Lohengrin** az első felvonásban megvív egy földi lény, a **Gottfried** öccse megölésével megvádolt **Elza** becsületéért, akit cserébe feleségül vesz, azzal a feltétellel, hogy **a nő nem kérdezheti meg a nevét**;
- a második felvonásban a párbajban vesztes **Telramund** felesége, a gonosz **Ortrud** varázslónő természetesen kétséget támaszt **Elzában** és eléri, hogy a harmadik felvonásban, az esküvőt után feltegye a tiltott kérdést;
- a mű végén **Lohengrin** elárulja, hogy ő a Grál lovagja;
- **hattyúját**, aki nem más, mint **Gottfried**, visszaváltoztatja emberré, majd távozik;
- **Elza** és **Ortrud** egyaránt **holtan** esik össze (az életére törő **Telramundot** **Lohengrin** a nászszobában önvédelemből **megölte**)

A természetfeletti elemeket is tartalmazó meseszűzsét **WAGNER** konkrét földrajzi és történeti környezetbe helyezte:

- ❑ **Antwerpenben** játszódik, a 10. század első felében, **Madarász Henrik német király** uralkodása alatt, aki maga is fontos szerepet játszik a cselekményben

A mű egyaránt merít:

a **német** romantikus opera **ÉS** a **francia** történelmi nagyopera hagyományaiból;

NÉMET: színpadi cselekmény jellege és az emlékeztető zenei motívumok

FRANCIA: a történelmi miliő és a kórusok nagy szerepe

WAGNER, Tristan und Isolde (Trisztán és Izolda)

- WAGNER 1857–1859-ben komponálta, a **Ring-tetralógia** komponálását megszakítva

Az életrajzi indíttatás

Mathilde **WESENDONCK** iránti szerelme, aki **WAGNER** zürichi mecénásának, **Otto WESENDONCK**-nak a felesége volt

Bemutató:

1865 **müncheni** Udvari Színház, Hans von **BÜLOW** vezényletével

- a **Trisztán szerepét** alakító **Ludwig SCHNORR von CAROLSFELD** a negyedik előadást követően meghalt

A szövegkönyv fő forrása: Gottfried von **STRASSBURG** **Tristan** című **középfelnémet eposza** volt

WAGNER életművének felosztása

ROMANTIKUS OPERÁK

- ☐ **A bolygó hollandi**, bem. 1843
- ☐ **Tannhäuser** (bem. 1845/1861)
- ☐ **Lohengrin** (bem. 1850)

- természetfeletti témák
- emlékeztető motívumok alkalmazása
- zárt számok (áriák, együttesek, stb.)

ZENEDRÁMÁK

- ❑ **A Nibelung gyűrűje**, bem. 1876:
 - A Rajna kincse, bem. 1869)
 - A walkür, bem. 1870)
 - Siegfried bem. 1876)
 - Az istenek alkonya, bem. 1876)
- ❑ **Trisztán és Izolda**, bem. 1865
- ❑ **A nürnbergi mesterdalnokok**, bem. 1868
- ❑ **Parsifal** bem. 1882)

- germán mitológiai és középkori témák
- **vezérmotívumok** (Leitmotive) alkalmazása
- **végigkomponált** jelenetek és felvonások

WAGNER, Tristan und Isolde (Trisztán és Izolda)

A darab cselekménye:

„Tantrisz-elbeszélés”-nek nevezett rész a darab előtörténetének összefoglalása:

- ❖ **Trisztán** párbajban megölte **Moroldot**, **Izolda** ír kiráylány jegyesét, hogy megszabadítsa hazáját, **Kornwallt** az írek uralmától;
- ❖ a párbajban maga is megsebesült, és **Izolda** **seborvosi képességeit** ismerve álnéven, **Tantriszként** Írországba ment, ahol Izolda meggyógyította;
- ❖ a kiráylány azonban észrevette, hogy a Morold holttestében talált kard-darab a beteg férfi kardjához tartozik, s így rájön, hogy ő Trisztán;
- ❖ **bosszúból meg akarná ölni**, de a szemébe nézve beleszeret, és így nem képes rá; felgyógyulását követően **Trisztán** másodszor is visszatér Írországba, hogy **nagybátyja, Marke király** számára nőül vigye Izoldát

Az első felvonás:

-az **Írországból Kornwallba tartó hajón** játszódik;

- ❑ **Izolda** sértettségében **öngyilkos akar lenni**, ezért felszólítja **Trisztánt**, hogy **igyanak** „engesztelő italt” (Sühnetrank);
- ❑ **udvarhölgye és bizalmasa, Brangäne** azonban a **méreg helyett szerelmi bájitalt** ad nekik, úgyhogy, mire a hajó a felvonás végén révbe ér, **Trisztán és Izolda halálosan egymásba szeret**

A második felvonás:

-nagy része teljesen eseménytelen:

- az előjátékban a színfalak mögül megszólaló **kürtök adják hírül**, hogy **Marke és udvara vadászni ment**;
- távollétét kihasználva **Trisztán és Izolda találkára megy a kertbe**; a felvonás nagy részét hosszú **szerelmi kettősük** teszi ki;
- az **intrikus Melot** azonban **felfedte** Markénak Trisztán árulását, és a felvonás végén a király és emberei **leleplezik a párt**;
- **Trisztán Melot** kardjától súlyos sebet szerez

A harmadik felvonásban:

- ◆ **Trisztán** ősei kastélyában, **Kareolban haldoklik**, és várja **Izolda** érkezését;
- ◆ mikor a nő megérkezik (angolkürt szóló jelzi jöttét), **a karjaiban meghal**;
- ◆ **Marke** és emberei jönnek, Kurwenal **megöli Melotot**, de maga is halálos sebet kap;
- ◆ **Marke megbocsát a fiataloknak**, **Izolda** pedig **bánatában maga is meghal**, s így a halálban egyesül szerelmével